

SIPOS JÚLIA BESZÉLGETÉSEI LOSONCZI ÁGNESSEL

Á la recherche, avagy időjátékok
Losonczi Ágnes – a mára már eltűnt – Magyar Rádió stúdiójából

DOI 10.35402/kek.2026.1.2

A több ezer beszélgetésből, amelyeket a Magyar Rádióban készítettünk, néhány jobban megmaradt az emlékezetemben a téma vagy az interjúalany okán, és persze Losonczi Ágnessel egy rövidebb beszélgetés is elfelejthetetlen számomra: a személyiség ereje, hitelessége, a mondandó időtlensége teszi azzá. A következő visszaemlékezés, amihez meghallgattam egy régi interjút, szinte nyílegyenesen vezet a Sorsba fordult történelem rádiós interjú szövegközléséhez. Pedig ez később született.

Losonczi Ágival „Az ember ideje című”, 2009-ben, a Holnap kiadónál megjelent kötetét bemutató pár perces tudományos ajánló-műsor ürügyén beszélgettünk.

Amikor azt kérdeztem, hogy mikor érezzük és mondjuk azt: „kizökkent” az idő, azt válaszolta, hogy „*Nem az idő zökken ki, hanem a mi életünk folyamata zökken ki. Ez a 'kizökkent az idő, ó kárhozat, hogy én születtem helyre tolni azt' – mondja Hamlet Arany János fordításában – és a **kizökkent** kifejezés olyan gyönyörű megfogalmazás, hogy azóta, több mint száz év óta itt maradt a mi használatunkban. És mindig akkor használjuk, amikor valami eltér attól, ami korábban volt. Nem az idő zökken ki, hanem az, ami a mi életünkben, velünk történt.*”

Visszahallgatom a beszélgetésünket és fülemben cseng Ági meleg mély hangja, ahogy felteszi sorban a kérdéseket:

„*vajon akkor zökkent-e ki az idő, amikor 1914-ben a Habsburgok oldalán elindultak a magyarok a császárért harcolni? Akkor zökkent ki az idő, amikor jött a forradalom? Akkor zökkent ki az idő, amikor Horthy megjött a fehér lovon? Vagy vajon, amit nagyon sokan mondanak, a szocializmus ideje alatt zökkent ki az idő? Másfél generáció nőtt fel az alatt, akik gyerekeket szültek, dolgoztak, alkottak, az ő idejük ezalatt telt el... A társadalom zökkent ki valóban a korábbi menetéből. Vagy 1956-ban zökkent ki az idő? Vagy éppen akkor zökkent helyre? Vagy 1989? Kizökkent az idő, vagy éppen visszazökkent, és merre vissza?*”

„Amikor néha azt mondják barátaim vagy ismerőseim, hogy 'ó, milyen jó lett volna valamilyen másik korban élni...' , ilyenkor azt mondom, hogy

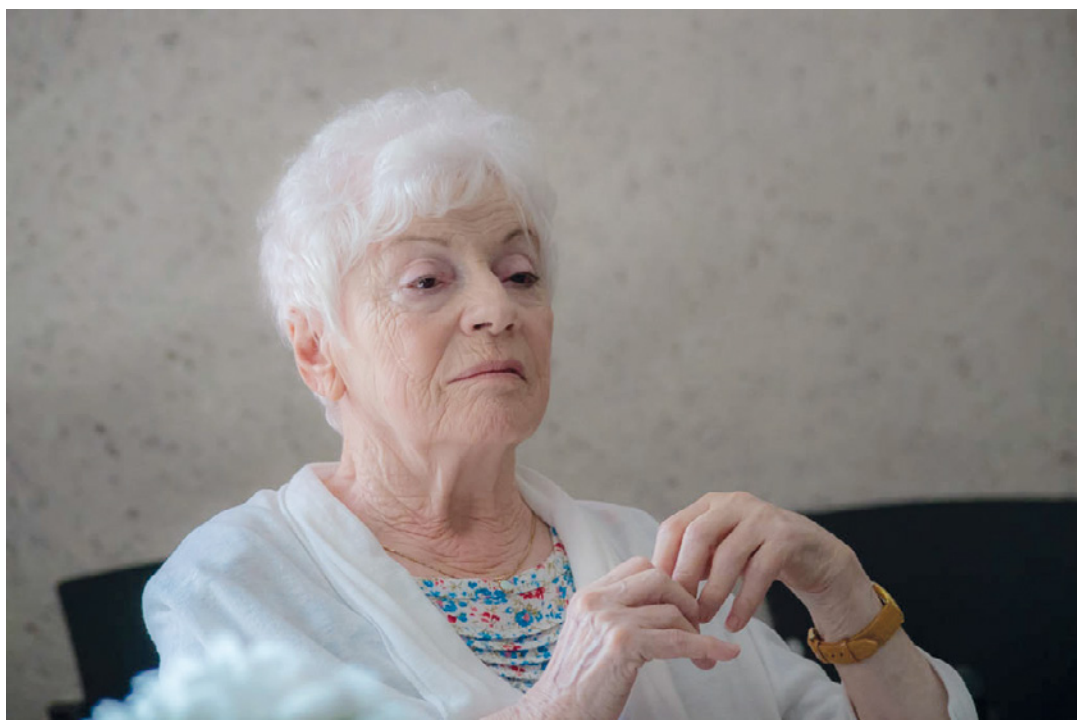
ha közelről megnézed azt a kort, semmivel nem jobb az idő, semmivel sem zökkent ki kevesebbszer, csak néha a társadalmi változások olyan erősek, hogy erősebben érzékeljük.

Ezután beszélt az időt helyre toló különféle önjelöltekről is, akik úgy érzik, ők születtek erre a feladatra. „...van, aki eltolja, még messzibb tolja ... *minden társadalomban voltak rendkívül durva és mély változások., most nem akarok visszamenni történelmi példákra.*”

Azután arról kérdeztem Ágit, hogy szerinte mikor jön el az a pillanat, amikor az ember egy kicsit megpróbál hátra lépni, és nem akar örökké jelen lenni a közéletben, a társadalmi nyüzsgésben. Amikor elkezd a saját idejét kicsit máshogy beosztani, máshova teszi a hangsúlyokat, mások lesznek a prioritások. Mit jelent ez a másfajta időhasználat? Ennek tudása lenne a bölcsesség?

Ági erre nem a „time management” szabályait hozta fel, hanem Senecát említette.

„*Tulajdonképpen az lenne a jó, hogyha kevesebb kényszer diktálta időtöltésünk lenne. Kétezer évvel ezelőtt Senecának van egy gyönyörű levele Luciushoz, amiben óvja Luciust, hogy vigyázz az idődre, és vigyázz, hogy szabadon rendelkez vele. Pedig akkor még nem volt ez a sokfajta kényszer, az idő nem volt ennyi kényszerrel, ennyi versennyel telített, és már a szabadidő sem szabad ügy, ahogy az ember szeretné. Ha Seneca ezt mondta jó kétezer évvel ezelőtt, akkor mit mondana most? Igazság szerint nagyon kevésé tudunk jól bánni a saját időnkkel... Amikor 80 éves lesz az ember, akkor egyszerre rájön, hogy mögötte sokkal több idő van, mint előtte és ezzel tényleg szembe kell nézni, mert ez egy tény. Következésképpen minden sokkal értékesebb lesz. Minden idő, minden napfény, minden gyerekmosoly, minden emberi beszéd, minden éppen most kivirágzó fa, minden, ami mellett azelőtt, amikor rohanni kellett, valahogy egyszerűen elrohant az ember. Sok minden fontos dologra nem figyelünk oda, nem állunk meg, és nem tudunk gyönyörködni benne. Ezt a képességet jó lenne sokkal hamarabb megtanulni, hogy legyen értéke az életünknek, és legyen értéke az időnknek.*”

Itt már jártunk (Kenéz György felvétele)

SORSBA FORDULT TÖRTÉNELEM

Sipos Júlia beszélgetése Losonczy Ágnessel 2005-ben készült, a Holnap kiadónál megjelent könyvről¹

SJ. A kötetben családtörténetekről olvasunk, szülők, nagyszülők generációinak traumáiról. Családok megküzdési stratégiákkal, soha fel nem dolgozott sérelmekkel, a család kulturális megtartó erejével. Hogyan lehet kilépni a múltból, egyáltalán lehetséges-e?

LÁ. Én úgy tapasztaltam, hogy a feldolgozatlan vagy az elfojtott emlékek ártalmára lehetnek az embernek, és ártalmára lehetnek az együttélésnek is. Annnyiféle hányattatáson mentek át az emberek, mint ahogy ebből a hetven családból itt számunkra kiderült, hogy ezeket a hányattatásokat fontos legalább tudni, legalább felsorolni, legalább szembenézni ezekkel. Nem csak azzal szembenézni, ami azt az embert érintette, akit éppen megkérdeztem, hanem – és erről szól a könyv – azokkal a hányattatásokkal is szembe kell nézni, amelyek azt az embert esetleg éppen elkerülték. A másik fájdalomába való beelátás, együttérzés, az egyszerűen segíthet abban is, hogy kiki a saját múltjával és a saját fájdalomával is másképp tudjon megbirkózni. Én úgy gondolom, hogy a kimondás az oldás is lehet. Az elfedés mindenféleképpen elmélyíti, begyullasztja a sebet, és valahol olyan mértékben teszi folyamatossá, amivel végül is nem a szembenézést, hanem a letagadást segíti. Rushdit idéztem egy helyen, hogyha túlságosan sok sérelmet fednek el, és túlságosan sokat nem hajlandóak felismerni, vagy nem hajlandóak ezekkel szembenézni, akkor előbb-utóbb felrobban az egész. Ha nem is egyetlen nagy robbanással, de azért kis egyéni életrobbanásokkal, kis csoportrobbanásokkal állandóan szembesülünk. A feldolgozás már egy másik kérdés. A múlt az volt. De a jelennek kell megfelelni akkor, amikor valaki a múltjával szembenéz.

SJ. Tudatosan budapesti középrétegeket választottál, ez a mintacsoport mennyire jellemző egy társadalmi traumasorozat feltárásához?

LÁ. Annnyira meg voltam lepve, amikor ezzel szembesültem, hogy ez a 70 család mennyire jellemző példákat hordoz. Először nem is hittem el, hogy ennyire jellemzőek ezek a példák. Heltai Jenő mondta egyszer, hogy Budapest vidéki város. Budapest nagyon vidéki város, ezt nemcsak a nagy statisztikák

mutatják, hanem ezek a családok is, akiknek kétharmada valahonnan vidékről származott. Vagy a nagyszülők vagy a szülők, tehát egyrészt találunk egy nagyon érdekes vidéki mintát, a vidéki gyökereket, a földbirtokosoktól a szegényparasztokig, a kulák, vagy a kulákká nyilvánított középparasztoktól a béresekig mindenkit megtaláltam itt, ebben a pesti negyedben. Ha úgy tetszik itt a pesti flaszteren teljes erővel és teljes indulattal tört fel például a kulákosítás emléke. Akár az apa, akár a nagypapa emlékeinek jelenléte az ő mai pesti életükben. Előjött a vidék, előjött a föld, és előjött a nagyon mély kapcsolódás, mély kapcsolat a földhöz, a faluhoz, amiről az ember azt hitte, hogy talán ez ma már más. Ez a generáció, a harmadik generáció nem emlékszik. De nem így van. Emlékeznek a sérelmekre, emlékeznek a földre, emlékeznek a szülők bánatára, még a tévesztés idejéről is vannak emlékek, mert ezeket továbbadták.

SJ. A jelenünk éppen arról szól, hogy hányféle is a történelem, hányféleképpen éltek meg ugyanazt a különböző családok. Az alanyaitok legidősebb tagjai Monarchia korabeliek, és a legfiatalabb huszonéves, tehát napjainkig húzóódó korosztályokról van szó. Hányféleképpen éltek meg ezeket a traumákat?

LÁ. Megdöbbentő volt számomra ez a sokféleképpen megélt történelem, és hogy egy háromgenerációs családban hányféle traumával találkoztam. Az már az első feldolgozás során kiderült, hogy itt a Monarchia megszűnése mi mindennel járt együtt, hogy hányféle szálát vágott el maga az, hogy nincs Monarchia, majd jön Trianon. Az első nagy trauma az volt, hogy Budapestnek 300–400 ezer menekültet kellett elhelyezni és befogadni. Jöttek a vagonlakások, itt voltak számomra az emlékek a vagonlakásokból, hogy amikor az apja iskolába járt, még a vagonlakás számát adta meg, mint lakóhelyet. Még a harmincas években is voltak, akik a vagonlakásban maradtak. Először ezzel találkoztunk. Az ember azt hinné, hogy egy családban egy trauma elég. És akkor kiderül, hogy egy családban az apa trianoni menekült, majd munkaszolgálatos lett, mint zsidó származású. A feleségét elvitték Auschwitzba, aki elpusztult. Akkor hazajött, volt egy kis üzem, amit sikerült két év alatt nagyon szépen kifejleszteni. Azután ezt az üzemet elvették, őt polgárnak minősítették, majdnem kitelepítették, a kitelepítés elől valahogy

¹ A beszélgetés a Kossuth rádió Tér-idő, Labirintus című, 2005 június 28-án 22:30 perckor elhangzott, 29 perces műsora számára készült hanganyag szerkesztett változata

meg tudott menekülni. Majd az egyik gyereke 56-os lett. Ha meggondolod, van olyan család, amelyik mindent, majdnem minden traumát végigélt. Ilyen szerencsére azért nincs olyan sok, van négy-öt olyan család, ahová minden társadalmi bomba, társadalmi trauma beleszápott. Valaki azt mondta a könyvet elolvastán, hogy szívszaggatóan szomorú történet ez. Úgy látom, hogy valóban van egy nagyon komoly szenvedéstörténeti oldala, de ugyanakkor megdöbbentő és fontosnak tartom, ez a túlélésnek a képessége. Az, hogy újra talpra tudtak állni, hogy újra kezdték az életüket. Nemcsak, hogy elég életerő volt bennük, hanem valahol még kedv is került az élethez. Én eredetileg nem traumatörténetet akartam írni, ezt csak maga az anyag hozta magával.

SJ. Akkor mire voltál kíváncsi valójában?

LÁ. Én eredetileg azt akartam volna megérteni, hogy a nagy új társadalmi változás, a rendszerváltozás után, amikor elindult a polgárosodás, teljesen új jogrend alakult ki, piaci társadalom stb. stb....

SJA kutatás '93-ban kezdődött...

LÁ. ....'93-95... igen, akkor kezdtem, mégpedig akkor, amikor még frissen nyomon lehetett követni azt is, ahogy a szocializmust látták, és azt is, ahogy a szocializmus előtti korszakot ítélték és látták. Nekem éppen az volt a kérdésem, hogy az emberek hogyan képesek egy ilyen változást megélni, és hol vannak azok a tartalékok - és itt jött a kérdésemnek a lényege... amivel ezt a nagy változást „venni tudják”, lépést tudnak tartani vele. Ebben akartam volna keresni azt a folyamatosságot, amivel megélhető a 20. század történelmének rendkívül sok változása és fordulatai, a Monarchia összeomlásától vagy szétszakadásától kezdve Trianonon át a harmincas évekig, azután a német elkötelezettség, a zsidóüldözés, az ötvenes évek törvényesített törvénytelenégei. Az emberek jogának teljes megfosztása, tulajdontól és jogtól való megfosztás, majd utána az '56-os robbanás, az 56 utáni élet. Tehát ezt az egészet végig követtem volna, éppen olyan szempontból, hogy nemcsak, hogy hogyan képesek elviselni a traumát, a különféle traumák után ki hogyan áll talpra... és hol vannak a tartalékok ebben a 20. századi sorozatban? Hová kapcsolhatok vissza? Most akár a polgári előzményekre, akár a tudásra, a piaci ismeretekre támaszkodva, vagy hogyan játszott ebben szerepet a szocializmusnak a lazítóbb időszak, amikor már ilyen államilag kontrollált, kvázi piacok működtek. Az érdekelt, hogy hol vannak a belső tartalékok? Engem a folyamatosság érdekelt, és a megtörés. És látva ezt a rengeteg megtörést, aminek a rajzai ott vannak a szövegek között, egyszerre megriadtam,

hogy az elmúlt száz évben mi minden érte ezeket a családokat. Mélyen megdöbbentem azon, hogy ez az egész sérelem, sérülés – sajnos erre a trauma jobb szó, mint a sérelem –, hogy ezek hogyan élnek tovább, hogyan kerülnek elő, hányféle interpretációban, hányféle elmondási formában, narratívában. Mert az is ehhez a századhoz tartozott, hogy az üldözöttek sokszor üldözővé váltak. Forgandó volt a szerencse, de a szerencsétlenség kereké legalább annyira forgandó volt.

SJ. Lehet, hogy ennek a levét isszuk most? Ez most profán kifejezés mindahhoz, amit ez a könyv tartalmaz, de a napjainkban tapasztalható „együtt élni nem tudás”, a különböző sérelmek továbbélése és az ezekkel való sokszor tudatos politikai manipuláció okozhatja ezt a rossz társadalmi közérzetet?

LÁ. Egész biztosan ennek része van ebben. Szociológus vagyok, és számomra, vagy számunkra, szociológusok számára ami tényleg fontos volt, a társadalmi különbségek, a gazdasági, tanultsági, helyzetbeli előnyök, hátrányok elemzése. Vidék, város stb., soroljam fel a szociológiai ismérveket? Ez borzasztó szakadékokkal teli ország, olyan szakadékok vannak gazdaságilag, társadalmilag, gazdagodásban, elszegényedésben, ami önmagában is éppen elég. Ebben a kutatásban arra jöttem rá, hogy ezek mögött a szakadékok mögött van még egy mélyebb dimenzió, és ez a múltban átélt élmények mélysége. Én úgy látom, hogy ezeknek a létezése az, ami mélyebben elvált, sőt, mélyebben össze is köt. Tehát egyszerre összeköt, és egyszerre elvált, de szembe is állít egymással. Ezek a mély hasadások, ezek azok, amik a múlt nem is csak feldolgozatlan-ságából, hanem a szembesülés, az igazi szembesülés hiányából erednek. A szembesülés nemcsak a saját múlttal, hanem a másik embernek a múltjával is. Amikor én sorba vettem azt, hogy a szocializmusban milyen sérelmek érték az embereket, akkor néhányan, akik ezt elolvasták, azt mondták, hogy miért vagyok ilyen kemény a szocializmussal szemben, amikor pedig annak a célja... Mondom, lehet, hogy a cél az az volt, de amit tett az emberekkel? Akár a paraszttal, a mezőgazdasággal, a mezőgazdasági szegényekkel is, akik földhöz jutottak, és akkor egyszerre elkezdtek élni, és ha jól gazdálkodtak, akkor meg kulákkokká váltak. És mint kulákkal, éppen úgy bántak el velük, mint a másfajta kulákkal. Az egyik beszélgetés során sírva fakadt az egyik alanyunk, „és akkor ott állt az édesapám, három év munkájával megteremtette mindazt, amit megteremtett, és mindent elvittek, és az anyám ott állt”. ... Ott állt egy mai tanítónő - aki számára

egyébként a szocialista mobilizáció tette lehetővé, hogy tanuljon, mert annyira azért nem volt kulák, hogy eltiltották volna az iskolától, mint ahogy egy másik családom esetében történt –, ott állt, és szabályosan sírt azon, hogy 11 éves gyerekként hogyan élte át, amikor látta, hogy az apját megalázzák. Akikkel egyfelől jót tett a szocializmus, mert földet osztott, utána azt is elvette, tehát adott és elvett. Felmelt és megaláztott... borzasztó dolgok történtek az emberekkel. Na most, hogy aztán ezt ki-ki hogyan viszi tovább magában, és ez az érzés hogyan válik egy mély gyűlöletté minden iránt, ami úgy kezdődik, hogy „szoc”, legyen az párt vagy egyéb, vagy hogyan néz azzal szembe, hogy ami történt, az más okok és más feltételek miatt történt, ez már megint egyéni feldolgozástól is függ. És akkor erre telepszik rá a politika és a hatalom akarása. És a hatalombirtoklása, a hatalomért való küzdelem egyszerűen felpiszkál a már gyógyuló sebekből olyat, ami talán vagy beforrna vagy éppen elmúlna, és mindazt a sajtó erőit a saját hatalmi szekere kerekének a hajtásába fogja.

SJ. A „családjaid”, mert így mondtad, és nyilván, hogy így is érzed. A vizsgált családoknál volt-e tipizálható túlélési stratégia, vagy pedig, teljesen egyéni az életutak?

LÁ. Azt nem mondanám, hogy stratégia, bár lehet, hogy az is benne volt. Egy korábbi kutatásomban az egészséggel foglalkoztam, az emberek egészségi állapotával. Egyébként akkor találkoztam először azzal a kérdéssel, hogy a traumák hogyan válnak megbetegítő tényezővé, és akkor találkoztam azzal először, hogy két dolog kell a túléléshez. Az egyik az, hogy legyen akarat, hogy kijusson a túlpartra. Ezt annak idején *énerőnek* fogalmaztam meg. Tehát van-e *énerő*? Vagy van-e olyan csoportterő, amelyik kiemeli abból, amibe belesüllyesztették a társadalomban zajló különféle sorsok vagy sorstalanságok, hogy idézzem Kertész Imre könyvcímét. Valahol kellett egy belső erő és kellett egy külső kihívás. Tehát a külső kihívás, amelyik egyszerűen a belső erő mozgósíthatóvá teszi. És... nagyon sok apró támasz kell, ami tulajdonképpen nagy traumákban is valamilyen kikászálódási lehetőséget nyújt. Például bizonyos szokások megtartása. Most nem a saját történeteimből idézek, hanem hirtelen eszembe jut, hogy Szolzsenyicinnek van egy nagyon szép képe, amikor a Gulágokban megterítettek. Egyébként a mi megkérdezett családjainkban is voltak, akik a Gulágban szenvedtek, 6-8-10 évet. Mit kellett átélni úgy, hogy mi volt a Gulág, arról egyáltalán nem lehetett beszélni a negyven év alatt. Mi volt a hadifogság, milyen volt azoknak a hadifoglyoknak az élete,

akik véletlenül belekerültek egy Gulág helyzetbe, és mit kellett elszenvedniük, milyen keservek között tudtak életben maradni. Gulágot elviselt és Gulágtól megviselt emberek is voltak. Volt egy, aki tíz évig volt ebben a helyzetben, a fia mesél róla, imádtta az apját, és gyönyörű történeteket tudott arról, hogy hogyan éltek aztán egy kis konyhában, és rajzolták körbe azt, hogy hol van a fürdőszoba, és hol vannak a kapaszkodók. A Szolzsenyicin Gulág történetei között olvashatjuk, hogy amikor nem voltak bent teljesen a legbelsőbb, legmélyebb pokoli körben, akkor valahogy egy olyan asztalt, egy kerek asztalt csináltak maguknak, és a kerek asztalra valamilyen rongyokból, vagy egyébből összeeszkábáltak egy nagyon szép terítőt, és volt egy gyertya, vagy kis lámpa, amit meggyújtottak, és akkor úgy érezték, hogy ők most a kerek asztallal valahogyan otthont teremtetek maguknak. Ez a kerek asztal, ez egy szimbólum. Akik túl tudták élni, azok valahol megcsinálták maguknak azt a kerek asztalt, ahol lámpát is gyújtottak, és ott egyszerűen egymás szemébe néztek, majdnem mintha szabadok lennének. De nagyon különféle módon tudják túlélni az emberek a traumát, és nagyon sokféle módon merülnek úgy bele, hogy aztán abból már nem lesz kiút. Öngyilkosság, alkoholizmus, mindenféle súlyos depressziók, feldolgozatlan traumák azért ott vannak emögött a túlélési siker, vagy túlélési erő mutató életváltozások mögött.

SJ. Mennyiben voltál katalizátor? Az interjúhelyzetek mennyiben jelentették azt, hogy ezek a családok szembenéztek, foglalkoztak a múltjukkal? Azelőtt is volt náluk családtörténeti narratíva, vagy te voltál az, aki előhívtad az emlékeket és összekötötte a szálakat?

LÁ. Először is ez csapatmunka volt, nagyszerű csapatom volt, és nagyon jó kérdezőkkel dolgoztam együtt, tehát itt ez nem az én érdemem. Egyáltalán, ezt mindig elmondom, hogy én ezt azoknak köszönöm, akikkel együtt kutattam, és azoknak köszönöm, akik a történeteiket ideadták, elmondták. Én már nagyon régen vagyok szociológus, és a kérdés számomra mindig nagyon fontos volt, és azt hiszem, hogy valahogy sikerült mindig olyan munkatársakat találni, akik ugyancsak érzékenyek voltak, és ezért meg tudták szólaltatni az embereket. Egyszer még régen kérdezték, hogy hogy lehet az, hogy ilyen bátran beszélnek, és ilyen jól beszélnek, amikor kérdezik őket, én azt feleltem... az embereket nagyon kevésszer kérdezik meg olyan dolgokról, amik nekik is fontosak. Tehát ha valaki jól beszél és jól kérdez, akkor az folszabadító... olyat is elmesélnek, amit eddig nem szívesen mondtak volna el.

Kérdezni kell! Odafigyelni! Ez önmagában nem tudom, hogy katalizátor-e, de mindenképpen ilyen előhívó erő. Valamikor néztem, hogy hogyan hívják elő a fényképeket, van egy ilyen majdnem fehér lap, de nyilván abban benne van az egész képi tartalom. Beteszed abba a bizonyos folyadékba, és akkor az előhívó eredményeképpen egyszerre elkezdnek kirajzolódni dolgok. Én azt hiszem, hogy sok esetben ilyen előhívó erő vagy előhívó figyelem volt, aminek következtében beszélni tudtak és beszélni akartak. Olyan is volt - ez nem a saját személyes interjúmnál történt -, hogy valaki egyszerűen teljesen görcsösen tartotta magát, és semmiről nem volt hajlandó beszélni, se nagyapjáról, se szüleiéről. Olyankor abban maradtunk a kérdezőkkel, hogy ... köszönjék meg, amit elmondott tényekben, az jó... az interjú erre a tényanyagra épül rá, tehát akkor megmaradnak a tények, és akkor ... adott esetben megnézzük a szükséges összefüggéseket... Néha már úgy nézett ki, hogy tényleg félbe marad az interjú, mert minden tény megvolt, és semmi mi személyes, semmi élmény nem jött, és akkor egyszer egy bizonyos hívószóra kipattant egy emlék, és ömlött a szó az interjúalanyból ... és másfél órán keresztül abba se tudta hagyni a beszélgetést. Kiderült, hogy nagyon fájdalmas emlékek gyötrik, amikről senkinek soha nem beszélt. Tehát voltak olyanok is, akik készen hozták az emlékeket, és volt olyan is, ahol a kérdéseink előhívták a választ és segítették az emlékezést, és volt olyan, ahol tényleg fölpattant valami nagy, régen lezárt múltbeli csapóajtó.

SJ. Azt írod, hogy a rendszerváltáskor volt egy olyan illúzió, hogy azt reméltük, hogy ez a traumaszorozat kvázi lezáródik. De én azt gondolom, hogy mindig keletkeznek újak.

LÁ. Mindig keletkeznek újak. Ez is az igazsághoz tartozik – írom is a könyvben –, hogy eredetileg úgy gondoltam, hogy eljutunk 1990-ig, a változásig, mondjuk kilencvenkettőig, és utána hejehuja vigalom. Persze tudtam, hogy nagy gondok lesznek, tudtam, hogy nagy gazdasági bajok lesznek, mert az nyilvánvaló, hogy önmagában nem lehet egy szocialista alapú gazdaságot egyszerre átállítani egy piacra. A különféle szintű és színvonalú antidemokratikus vagy diktatórikus rendszerek után egy demokráciát megépíteni, hát az – mint látjuk, most már 15 évvel utána –, nem megy egy tündér parancsára, és nincs az a varázsvessző, amitől egyszerre demokrácia lesz, ha magunkban nem dolgozzuk ki a demokratikus képességeket, és nem élünk velük. Azt is tudtam, hogy egyrészt Európában vagyunk, csak némileg perifériásabb helyzetben, stb... tudtuk, hogy sok

nehézséggel fogunk szembenézni, de hogy ilyen öszeomlás fog bekövetkezni... Eszembe jutott valaki, aki azt mondta, hogy a szocializmus az nagyon nehéz volt. Egy dolog lesz nehezebb, a szocializmus után. Nem tudom, ki mondta, de nagyon bölcs dolog volt, mert ez ezekben a családokban borzasztó nehéz volt, nagyon-nagyon nehéz átmenet volt. Azért mondom, hogy a mi családjainkban, mert én együtt éltem éveken keresztül ezekkel az interjúkkal, ezek ott voltak velem, ezeket olvastam, földolgoztam, ezeken gondolkodtam. Minden család életébe belemerültem, tehát valahol azonosultam olyanokkal is, akik tulajdonképpen távol állnak tőlem. És emiatt az azonosulás, elmélyülés, együttérzés miatt érzem úgy, hogy erről a 70 családról többes szám első személyben beszélek. Ezeknek a családoknak először kétharmada vesztette el a korábbi munkahelyét. Ez borzasztó dolog. Munkanélkülivé vált, új helyet kellett keresni, új feltételeket kellett megismerni. Át kellett állni, vagy új szakmát kellett tanulni, vagy a régi szakmával új helyzetbe kerülve helyet találni magának és a családjának. Ezeknek egy része valóban meg is találta, vagy többnyire megtalálta a helyét, azt sem nagyon egyszerűen, azt is borzasztó küzdelmekkel érték el ... az naiv elképzelés, hogy majd átmennek kis vállalkozásba.

A kutatásomnak a másik része, ami kéziratban maradt, és valószínűleg nem is fogom kiadni, mert ez a magvasabb, és ez a fontosabb számomra, ott az új vállalkozókkal foglalkoztam. Azt korábban írtam meg, mint ezt az anyagot, és abban az volt a főcím, hogy „Mire is vállalkozunk?” Próbálnak vállalkozni, és korunk hőse a vállalkozó, ugye ezt aztán valaki egy kitűnő munkában később megírta, hogy az egész egy borzasztó tévedés volt. Ennyi vállalkozást nem bír el egy ország. Ehhez nincs se tőkénk, se tapasztalatuk, se üzleti képességeik vagy üzleti rutinjuk. Nincsenek igazából kidolgozott szerződések, több volt a joghézag, mint a jogbiztonság, és a többi, és a többi, és ebből aztán drámai helyzetek alakultak ki. Ugye megkapták a munkások a végkielégítést, és akkor tudnak nyitni valami kis üzletet. De hát ez nem elég sem a boldoguláshoz, sem a boldogsághoz. Itt aztán a maffiáktól kezdve a kölcsönös adó tartozásig... kialakult minden... és ez végül is egy hurokként megfojtja ezeket a próbálkozó kisvállalkozókat. De van, aki ebből élni kezd és élni tud... az egyik megdöbbentő dolog az, hogy mit jelent... azoknak, akik munka nélkül maradtak... egyharmada körülbelül a családoknak...és próbálkoztak szakmát tanulni, és mégsem tudtak kitörni. Egyharmada próbált ebből a bizonyos kétharmadból valahogy kitörni, de nem

találta meg a boldogulását, és utána már nem tud visszamenni az üzembe, mert nincs... és itt van az egész második gazdaság és a második gazdasággal kapcsolatos illúziók, hogy Magyarországon ez másképp fog történni, mint mondjuk Csehszlovákiában, ahol ez nem volt... a második gazdaságban dolgozók között nagyon sokan voltak, akik visszasírták a szocializmust, mert ott nem volt verseny, ők valahol egyszerre voltak elnyomva és megvédeve a szocializmustól. Nem volt nekik joguk, nem volt politikai szabadságuk, nem volt semmi, de egy olyan hiány volt, amiben ők tudtak dolgozni, élni tudtak és érvényesülni tudtak... nagyon érdekes, mennyire nem tudtak igazából tovább élni a szocializmus időszakának a második gazdaságában. Két lábon álló emberek esetén, miközben már az egyik lábuk alól kihúzták a talajt, és a másik lábuk alatt pedig beözönlött a nemzetközi piac... a nyugati is, meg a kínai is. Kínai a szegényeknek, a nyugati, akik ezt meg tudták fizetni. Tehát egy ilyen külön dráma története van, ha úgy tetszik, a szocializmus második gazdaságában jól, sikeresen működő kisiparosoknak, kiskereskedőknek, lángossütőknek - most mondjuk az volt valamikor a nagy példa, a lángossütőknek a gazdasági sikere.

SJ. Ezek a megszakítások és ezek a töredezett sorok és családtörténetek, most összeálltak ebben a kötetben. De kérdés az, hogy mennyit tudnak egymásról. Még neked is, aki jó néhány évtizede szociológiával foglalkozol, neked is sok újat mondtak. Kérdés az, hogy mennyire ismertek egymás számára ezek a különböző történetek. Az ember rácsodálkozik nagyon sok mindenre, amíg személyesen nem találkozik ezzel. Vajon a mikrotörténelmet hordozó ember mennyit tud a másik történeteiről?

LÁ. Nagyon keveset, nagyon keveset. Az emberek döbbenetesen elszigetelve és elzárva élnek egymástól, és ez az elzárkózás még tovább növekszik. Növekszik azzal, hogy egészen másról kap információt, mint a másik emberről, ott élnek egymás mellett homlokegyenest ellenkező sorsot hordozók, nem is beszélnek egymással és nem is kíváncsiak egymásra. Szóval itt valami rettenetes zárlatok vannak, és ha én valamiben látom a feladatokat – hát az Isten tudja, hogy ez a könyv meddig jut el, meg kikhez jut el, meg ki olvassa, meg ki érti meg, ezt soha nem lehet tudni –, hogy ezeket a zárványokat kellene feloldani. Zárványok között élnek, és mindenki a maga bajával van tele, a maga ideáljával van tele, egyre jobban bezárkózik, és a másiktól elzárkózik. Egyre nőnek azok a falak, amiknek le kéne bomlani, és ahol valahol a

találkozás és az együttélés, a másik megismerése megtörténhet, esetleg azt mondom, hogy megértése. Ehelyett ilyen rendkívül erős az ellenségesség. Most nemcsak politikai ellenségesség, mert a politika erre csak ráépíti a maga új falait – ismét mondom, a maga hatalomszerző falait –, de nincs is kíváncsiság a másakra, mindenki a maga körébe van zárva, maga építi meg a falakat maga körül. Mert oly nagy a bizonytalanság, mert abban, hogy falat épít maga köré, abban mintha a biztonságot látná. Közben éppen azzal veszti el a biztonságot, hogy nem lát át azon a falon, amit saját maga épít maga köré, aztán még ehhez jócskán hozzátesznek az összes többi falépítők.

SJ. Szociológus vagy, pontosan tudod, hogy most egy olyan korszakban vagyunk, ahol elkezdődött a szegregáció, nagyjából kialakultak bizonyos társadalmi rétegek és csoportok, a lakóparkot körülveszik hatalmas fallal és őrzővédő kutyás emberekkel. A gyerekek egészen különböző iskolákba járnak... Pontosán most zárulnak be még a maradék kapuk is.

LÁ. És ehhez még ott jönnek a szellemi kapuk, az emberi kapuk, a nem igazán közösségnek nevezhető kapuk, miközben a közösségek már valamennyire fejlődnek. Ezekben a hiányzó kapcsolati rendszerekben próbálnak valamit építkezni. Kérdés, hogy aztán tudnak-e építkezni, hogy megtalálják-e egymást, hogy kialakulnak-e a kapcsolatok? A kapcsolat a kérdés, azt hiszem, egyike a legfontosabb kérdéseknek, hogy hol zárulnak, hol nyílnak ezek a kapuk és hogyan kellene még többet nyitni. Mert olyan mértékű az izoláció és atomizálódás, az emberek, embercsoportok elszigetelődése, ami valójában lehetetlenné tesz egy egészséges társadalmi fejlődést, vagy egészséges gondolkozást. Ezért fontos minden, ami átnyúlik egymáshoz és egymásért van, és még nem is beszélnek a szolidaritás nagy kérdéseiről. A nagy társadalmi szolidaritástól egészen a munkaszolidaritásig, hogy hányszor bontja meg most akár a piac, akár a szűkösség, akár a nehéz érvényesülési út, hogy a másikkal valaki szolidáris legyen, és hogy odafigyeljen a másokra is. De hát ez egy olyan fajta idealizmus vagy ideál, amit nem biztos, hogy megérek, vagy nem biztos, hogy megérünk, de azért mindig remélem, hogy ez egyszer létrejön. És ha valami tudatos szándékom volt ezzel a könyvvel, az az, hogy tessék megismerni a másikat is, tessék kilépni a saját zárt köreinkből, a saját zárt gondolatrendszereinkből, valahogy a szakadékok fölött, a múltban is megtörtént események szakadékaik fölött legalább kicsit nyúljunk egymás felé, vagy nézzünk egymásra.